

O‘ZBEK ADABIYOTIDA MUXAMMAS JANRINING O‘RGANILISHI

Fayziyeva Gulshan Hayitovna

BuxDU o‘zbek adabiyoti mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

g.h.fayziyeva@buxdu.uz

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada istiqlol davri adabiyoti muxammaslarining xususiyatlari o‘rganilishi, istiqlol davrida muxammas janrida samarali ijod qilgan ijodkorlar va ularning ijodiy na‘munalari tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *tazmin muxammaslar, tab‘i xud, qofiya, ijtimoiy tuzum, obraz.*

Muxammas janri haqidagi ma‘lumotlarni Rashididdin Vatvot, Qays Roziy, Tabriziy, Qabul Muhammad, Atoulloh Husayniy asarlarida ham uchratishimiz mumkin. Musammatlar tarkibiga kiruvchi muxammaslar haqida E.Bertels, A.Hayitmetov, R.Majidiy, O.Sharofiddinov, tojik adabiyot vakili M.Gulizoda, turkman adabiyot vakili A.Meredov kabi olimlar tadqiqotlarida ham ko‘ramiz.

Muxammas musammat tarkibiga kiruvchi arab-fors she‘riyati, aruz vazni orqali turkiy adabiyotga kirib kelgan lirik janr. Bizga ma‘lumki, lirik janrlar tuzilishiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi: kichik lirik janrlar va katta lirik janrlar. Kichik lirik janrlarga qit‘a, fard, ruboiy, muammo kabi janrlar kirsa, katta lirik janrlarga g‘azal, tarjiband, tarkiband, musammat kabilarni kiritishimiz mumkin. Bundan ko‘rinib turibdiki, muxammaslar katta lirik janrlar sirasiga kiradi.

Adabiyot olamida lirik janrlarda mahorat ko‘rsatib, uning rivojiga o‘zining munosib hissasini qo‘shgan ijodkorlar bor. Misol uchun arab ijodkori Al-Xansa marsiyada, Rudakiy qasidada, Ibn Yamin, Anvariyy qit‘ada, Burxoniddin Ahmad turkiy tuyuqda, Monuchehri va Qatron Tabriziylar esa musammat janrining rivojiga katta hissa qo‘shganlar.

Muxammas haqida Atoullloh Husayniy o‘zining “Badoyyiu-s-sanoyi” asarida quyidagicha ma’lumotlarni bergan:

To‘rt misrani bir qofiyada keltirib, beshinchisini o‘zak qofiyada berurlar va muni muxammas derlar, andoqkim:

*Gavharafshon shud bar atrof-i chaman dast-i sahob,
Vaz zumurrad sar birun zad g‘uncha chun yoqut-i nob,
To tovoniy rav kunun chun lola shav jom-i sharob,
Varneh bore har shabe ro‘ poyi gul mastu xarob,
Bo surohiy ta sahargah dast dar og‘ush kun!¹*

O‘zbek adabiyotida muxammas janrining rivojini Navoiy nomi bilan izohlash mumkin. G‘azal va qasidalarining ta’siri natijasida muxammas janri paydo bo‘ldi. Tazmin muxammaslarning vujudga kelishi Navoiy bilan bog‘liq. Navoiydan so‘ng bu janrning rivojiga Turdi Farog‘iyning o‘rni beqiyos. U muxammasning yangi shakli hajviy muxammaslarni yaratdi. Muxammas janrini yaratish Ahmad Tabibiy an‘analari asosida paydo bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. O‘sha davrda muxammas janriga asoslangan she’riy maktublar ham paydo bo‘ldi. Turdi Farog‘iydan so‘ng bu janr rivojiga salmoqli hissa qo‘shgan ijodkorlar sifatida Maxmur va Muqimiylarni aytish mumkin. Hajviy va yumoristik muxammaslarning yaratilishi ularning nomi bilan bog‘liq. Bu janrning rivoji Ogahiy katta hissa qo‘shadi. Uning “Taviz-ul oshiqin” devonida 82 ta muxammasi mavjud.

Hozirgi davr tadqiqotlariga asoslanadigan bo‘lsak, musammatlarning eng keng tarqalgan shakli bu muxammaslardir. Olim Sharafiddinov o‘zining tadqiqotlarida musammatlar tarkibiga kiruvchi muxammas janri haqida to‘xtalib, o‘z fikrlarini bildiradi. Musammatlar ichki muayyanlik, qat’iy mavjudligini, uning uch banddan o‘n bandgacha bo‘lgan turli formasi bo‘lib, texnik jihatdan, har bir turda birinchi strofa qofiyadosh bo‘lib, keyingi strofalarning so‘ngi misralari birinchi band bilan

¹Атоуллох Хусаиний „Бадойтъу –с –санойиъ, Тошкент, 1981, 73-бет.

qofiyadosh bo'lishi, keyingi strofalarning qolgan misralari o'zaro qofiyadosh bo'lishi shartligini ko'rsatib o'tgan¹.

Muxammasda bandlar muhim rol o'ynaydi. Har bir band o'zaro bog'liqlikda bo'ladi. Vazn, qofiya, ritmlar bilan birgalikda misralar ham asosiy o'rinni egallaydi. Muallif biror fikrni yuqori baytlarda bayon qilib, keyingi baytlarda shu fikrni rivojlantiradi.

Ahmad Tabibiy muxammaslardan iborat majmua yaratadi. To'rt yuzdan ortiq muxammaslar yozadi va muxammasga quyidagicha ta'rif beradi:

*Muxammas yaxshiroq ash'ordur,
Tariki hammaga nomudordur...
Qo'shulg'onda chun ikki shoir so'zi,
Malohatlik o'lg'usi nuqta tuzi.*

Ijodkor misra so'ngida uni go'zal maqolot deya ta'rif beradi.

Adabiyotshunos Nodira Afoqova o'zining "Jadid lirikasida musammat" risolasida muxammaslar haqida ma'lumotlar berib, jadid adabiyotida yaratilgan muxammaslar, ularning tuzilishi va badiiyatiga diqqat qaratadi.

Musammat turlari ichida muxammaslar nisbatan ko'p yaratildi. Jadid shoirlari tomonidan taxmislar asosan ishqiy, tasavvufiy, didaktik mavzudagi g'azallar asosida bitilgan bo'lib, bu holning sababi o'z-o'zidan tushunarlidir. Jadid taxmislarida ularning mualliflari yashagan zamon manzaralari ham qalamga olinadi.

Tabi' xud muxammaslarining ko'pchiligi jadid lirikasi uchun xarakterli bo'lgan mavzulardan bahs etadi. Bunday muxammaslarning ko'pchiligi sarlavhalangan. Sarlavhalar muallif poetik maqsadini ko'rsatuvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi².

Ushbu risolada jadid muxammaslarining o'ziga xosligi, taxmis va mustaqil muxammaslar, muxammas sarlavhalari, mavzusi haqida ma'lumotlar beriladi. Ushbu ma'lumotlarni izohlash uchun Sidqiy-Xondayliqiy, Kamiy, Avloniy, Hamza, Ajziy, Majidiy kabi ijodkorlarning muxammaslari tahlil etiladi.

¹ Sharafiddinov O. Alisher Navoiy poetikasining ba'zi bir xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti 1968, 4-son, 54-bet

² Afoqova N. Jadid lirikasida musammat. – T.: Fan, 2005. 9-bet.

Muallifning tahlili davomida A.Majidiyning “Xushomadgo‘y va maqtanchoq mudir” hajviy muxammasi sof diologik usulda, Hamzaning bir muxammasi ham savol-javob tarzida bitilgan bo‘lib, garchand Hamza buni muxammas deb nomlagan bo‘lsa ham, bu ijod namunasi dostonga o‘xshashi ta’kidlanadi.

Muxammas 25 band, jami 125 misradan iborat. Boshqa manbalarni solishtiradigan bo‘lsak, Hamzashunos olim Laziz Qayumov ham ushbu muxammas muhabbat haqida bitilgan doston ekanligini aytadi. Bunday hajmdorlik bilan dostonga o‘xshab ketadi. Balki, doston janrining rivojiga aynan shu janr sababchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Атоуллох Хусаиний , Бадойтъу –с –санойиъ,Тошкент,1981,73-бет.
2. Sharafiddinov O. Alisher Navoiy poetikasining ba’zi bir xususiyatlari \ O‘zbek tili va adabiyoti 1968, 4-son, 54-bet
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari.-Toshkent: O‘zbekiston, 2002
4. Quronov D.,Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati – Toshkent :Akademnashr , 2010
5. Afoqova N. Jadid lirikasida musammat. – T.: Fan, 2005. 9-b
6. Adashboyev T. ,Musurmon R. Istiqlol ilhomlari. –Toshkent,: Adabiyot va san’at nashryoti. 2001.
7. Samandar Vohidov Buxoriylar bo‘stoni. –Toshkent,: Yozuvchi.1998.
8. Jamol Kamol Bosh ustina, bosh ustina -Toshkent,: Sharq . 2016